

KUML 1984

KUML 19 84

ÅRBOG FOR
JYSK ARKÆOLOGISK SELSKAB

With Summaries in English

Jysk Arkæologisk Selskab satte dette Kuml for
MOGENS ØRSNES
på 60 års dagen den 7. marts 1985

I kommission hos Århus Universitetsforlag, Århus

OMSLAG: Stenhjulet fra Hjordkær.

Udgivet med støtte af Statens humanistiske Forskningsråd

Redaktion: Poul Kjærum

Tilretteleggelse og omslag: Flemming Bau

Special-Trykkeriet Viborg a/s

Skrift: Baskerville 11 pkt.

Papir: Stora G-point 120 gr.

Copyright 1984 by Jysk Arkæologisk Selskab

ISBN 87-7288 041 4

ISSN 0454 6245

INDHOLD/CONTENTS

<i>Poul Kjærum: Mogens Ørsnes. 60 år</i>	7
Mogens Ørsnes. 60 years	8
<i>Palle Eriksen: Det neolitiske bopladskompleks ved Fannerup</i>	9
The Neolithic settlement complex at Fannerup	63
<i>Peter Rowley-Conwy: Mellemneolitisk økonomi i Danmark og Sydengland</i>	77
Middle Neolithic Economies in Denmark and Southern England	92
<i>Klaus Ebbesen: Tragtbægerkulturens grønstensøkser</i>	113
Greenstone Axes of the Funnel Beaker Culture	143
<i>Erik Jørgensen: To gravhøje ved Hjordkær i Sønderjylland. Om særprægede senneolitiske gravanlæg</i>	155
Two mounds near Hjordkær, South Jutland. Peculiar Late Neolithic graves	187
<i>Steffen Stummann Hansen og P. Harder Sørensen: Tinghøje på Borre Hede. Glimt af et århundredes mennesker og forskning omkring et ældre jernalders agersystem</i>	191
The Tinghøje on Borre Heath. A century of personalities and research on an Iron Age field system	211
<i>Jysk Arkæologisk Selskab</i>	215

TO GRAVHØJE VED HJORDKÆR I SØNDERJYLLAND

Om særprægede senneolitiske gravanlæg

Af Erik Jørgensen

Oldtidens gravhøje kan være små eller store, men formmæssigt byder de, når man ser bort fra de store stengrave, dysserne og jættestuerne, ikke på megen variation, skønt de er bygget over en periode på flere tusind år, og man kan ikke uden videre bestemme alderen efter udseendet. Oprindeligt har forskellen været større, men vejr og vind har visket særpræget ud.

I det følgende skal stiftes bekendskab med en stor høj, benyttet fra slutningen af stenalderen og til et stykke ind i bronzealderen, og med ændret udseende for hver ny begravelse. Et af stadierne, det første, har været endog meget afvigende fra det klassiske billede af en dansk oldtidshøj og påkalder sig særlig opmærksomhed.

En nærliggende lille, lav uanselig høj ligeledes fra stenalderens slutning afveg også fra det klassiske billede, selv om den trods flere gravlæggelser ikke syntes at have forandret udseende.

Højene var to af fire overpløjede oldtidsminder, som måtte undersøges i forbindelse med Rødekro kommunes udstykning af et areal til industrigrunde øst for Hjordkær by, beliggende ca. 8 kilometer vest for Åbenrå. Udgravningen blev udført i 1978-79 af Haderslev Museum repræsenteret ved Holger Lausen og undertegnede, i nært samarbejde med arbejdskonsulent Elisabeth Strårup og med en lidt usædvanlig arbejdsstyrke: unge piger fra Rødekro kommune samt erhvervspraktikanter fra Øsby skole.

DEN STORE HØJ

Den store høj, der før undersøgelsen henlå under dyrket mark og i græsager, målte ca. 30 meter i tværmål og ragede henved 1 meter op over det omgivende terræn. Som vanligt blev hele højen og et omgivende areal undersøgt i fire kvadranter, idet der hen over højen blev anlagt to krydsgående profilbalke.

Højen viste sig at være opført ad flere omgange. Ældst var et usædvanligt senneolitisk gravanlæg. Over dette var bygget tre bronzealderhøje og disse skal først omtales.

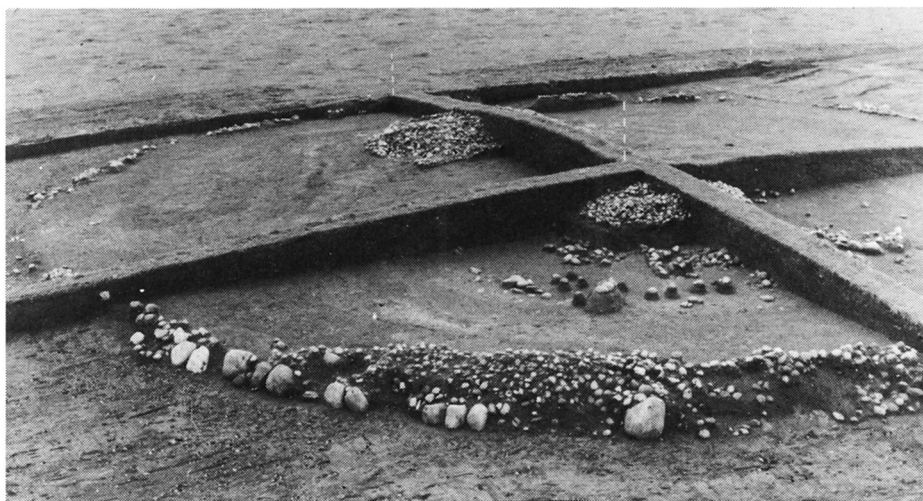

Fig. 1: Den store høj under udgravning. På billedet er alle fire højstadier repræsenteret. Den store stencirkel hører til høj IV, stendynge i baggrunden til høj III, den i midten til høj II, mens de spredte sten under sidstnævnte er fra høj I.

The large mound during excavation, with all four barrows represented. The large stone circle belongs to barrow IV, the heap of stones in the background to barrow III, and that in the centre to barrow II, while the scattered stones under the last-mentioned are from barrow I.

Yngste bronzealderhøj – Høj IV

Efter at muldlaget var fjernet af traktor med dozerblad og en del af højfylden afgravet med håndkraft begyndte den store højs fod at markere sig, idet der yderst fremkom flere hånd- og hovedstore sten, beliggende i omgravet jord. Senere gravedes flere frem, heraf en del liggende in situ, samtidig med at store sten også dukkede op.

Det viste sig, at den sidst byggede høj havde været ca. 26 meter i tværmål og omgivet af en randstenskreds sat af store sten. Disse var dog kun bevaret mod vest og især mod nordøst. Højsiden umiddelbart inden for randstenene havde været brolagt med hånd- til hovedstore sten. Denne brolægning var kun intakt over en fem meter lang og indtil 1,2 meter bred strækning mod nordøst (fig. 18) samt inden for randstenene mod vest, men kunne erkendes i sekundært leje hele højfoden rundt (fig. 1-2).

Den yngste høj var opført af muldagtigt lysebrunt sand uden erkendelig tørvestruktur (fig. 28). Graven, der har hørt til denne høj, må være fjernet, da højen blev planeret ud, hvilket antagelig er sket før århundredskiftet. I Nationalmuseets arkiv findes oplysninger om, at et bronzesværd blev fundet i højen i 1888. Sværdet, der ikke eksisterer mere, stammer måske fra graven til den yngste høj.

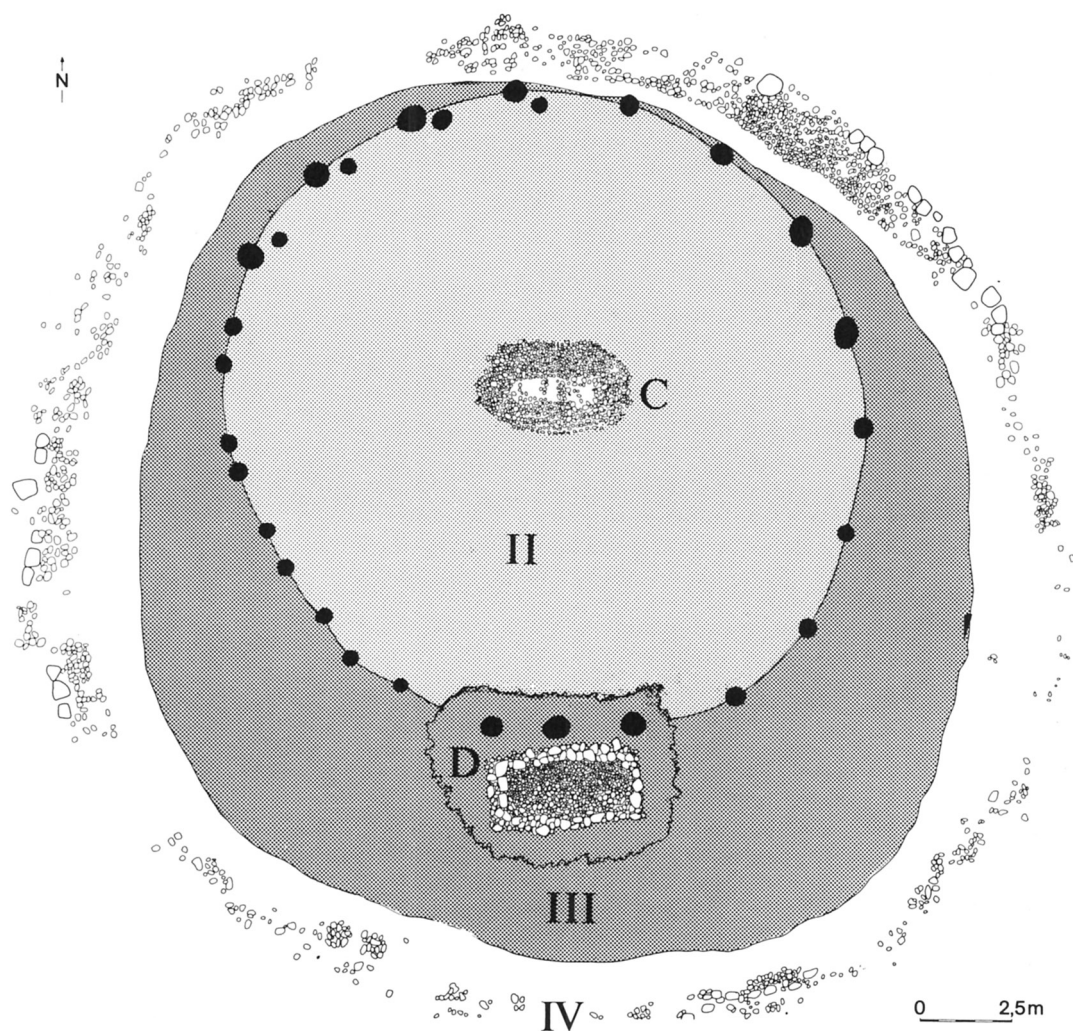

Fig. 2: Plan over de tre bronzealderhøjes beliggenhed i forhold til hinanden.

Plan showing the position of the three Bronze Age barrows in relation to one another.

Næst yngste bronzealderhøj – Høj III

Graven, der hører til denne højfase, var anlagt ved sydfoden af den første bronzealderhøj. Graven (D) viste sig i niveauet umiddelbart under pløjelaget på begge sider af den nordsydgående profilbalk, som en koncentration af håndstore sten. Efter fjernelse af højfylden uden for disse fremkom en meget stor stendynge på ca. 6,5×5 meter, der var 1,2 meter høj. Stendynge, der var øst-vestvendt, var bedst bevaret på vestsiden af profilbalken, idet der ikke var fjernet nogen sten her, og på stenenes overflade lå et tyndt sammenhængende hårdt allag (fig. 3). Dette havde bevirket, at der på

Fig. 3: Den store høj under udgravning. Stendyngen til højre skjuler grav D i høj III. Set fra vest.
The large mound under excavation. The heap of stones on the right conceals grave D in barrow III. Viewed from the west.

Fig. 4: Grav D. Den store stenramme, der har omsluttet kisten i høj III og som var gemt under den store stendynge.

Grave D. The frame of large stones which has surrounded the coffin in barrow III and which was concealed beneath the large heap of stones.

vestsiden af profilbalken ikke var jord nede mellem stenene, men lufthuller. Da det var den sydvestlige kvadrant, der udgravedes først, var forventningerne store, hvad angik spørgsmålet om bevaret organisk materiale i graven. Desværre var den anden del af stendynge øst for profilbalken ikke så intakt, eftersom den manglede sten på langs af midten og her lå muldagtig jord (fig. 1). Dette antoges først som hidrørende fra plovens aktivitet, og da jorden var ret løs, formodedes det, at dette tillige skyldtes sammensynknin-gen af kisten. De fortsatte undersøgelser viste imidlertid, at årsagen var en regulær plyndring af graven.

Graven, der skjulte sig under den store jorddyng, udgjordes af en stenramme anlagt på den gamle markoverflade og bygget af 0,30-0,55 meter store sten (fig. 4). Oven på den brolagte bunds sten lå et 3 cm tykt lag formuldet og forrådnede kistetræ i form af en blød brun substans, der havde karakter lig brun sæbe. Kistesporene, der også kunne ses på indersiden af stenrammen, blev først erkendt i et niveau beliggende 30 cm over gravbunden. Da det næppe er sandsynligt, at en så stor, antagelig plankebygget kiste, der efter stenrammen at dømme har været henved 4×2 meter, ikke har indeholdt gravgods, må plyndringen af graven nærmest have været total, eftersom der ikke fandtes en eneste oldsag eller fragment heraf.

Graven var, som ovenfor nævnt, anbragt ved sydfoden af en ældre bronzealderhøj (fig. 2) og det fremgik klart af fundforholdene, at den nordlige del af den store dækkende stendynge lå op ad dennes højside (fig. 28). Op omkring stendynge lå et lag mørkegråt leret sand, i hvilket der ikke kunne iagttages tørvestruktur, og overfladen af dette lag var belagt med en tynd alkappe. Uden på dette og omkring og over den ældre høj var bygget en høj af græs- og/eller lyngtørv. Højfylden bestod af brungråt gruset, muldagtigt sand med rødflammet struktur, der dog i den sydøstlige del var noget udvasket og mere mat og grå i farven. Der blev ikke iagttaget nogen klar højoeverflade, men udenfor højtørven lå mørkeblågråt muldagtigt sand med lysegrå pletter af skysand, der kan erkendes ved næsten enhver højfod og som må opfattes som et erosions- og vækstlag. Bedømt herudfra har højen været ca. 22 meter i tværmål og antagelig været uden særlig randmarkering udover tørveopbygningen.

Ældste bronzealderhøj – Høj II

Den ældste bronzealderhøjs grav fremkom i niveauet lige under pløjelaget ved den overpløjede højs top, på begge sider af den nordsydgående profilbalk og umiddelbart nord for den østvestgående. Efter afgravning af højfylden i de to nordlige kvadranter fremkom en stendynge, der var 4,2 meter lang i østvestlig retning, 2,5 meter bred og indtil 70 cm høj (fig. 1 og 3). På langs af stendynge midt var i niveauet lige under pløjelaget et næsten stenfrit område på ca. 2,2×0,6 meter, opfyldt med grålig muld. Ved en

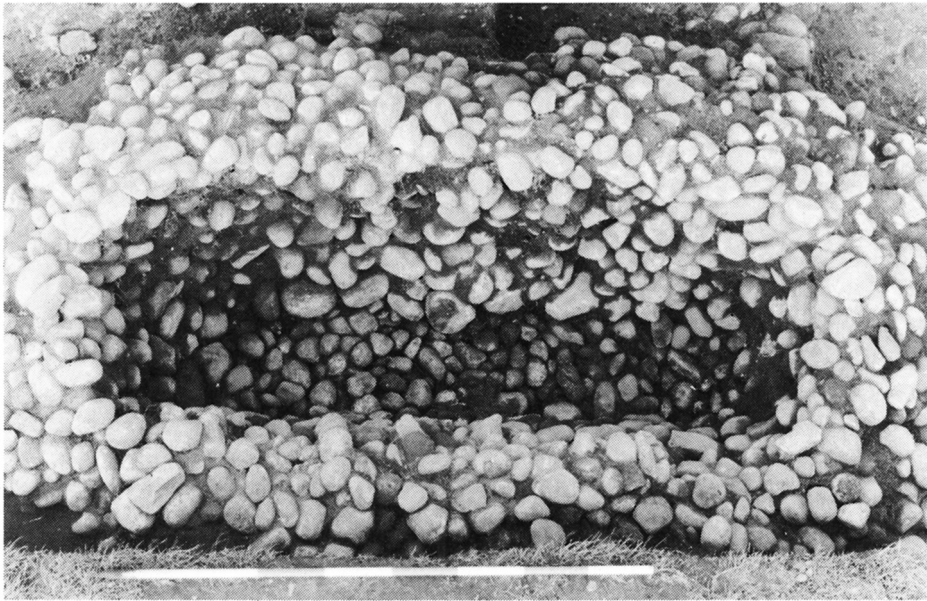

Fig. 5: Høj II, grav C. Stendyngen med den trugformede forsækning, der omsluttete den bortrødne stammekiste.

Barrow II, grave C. The heap of stones with the troughlike depression that surrounded the bole coffin (now rotted away).

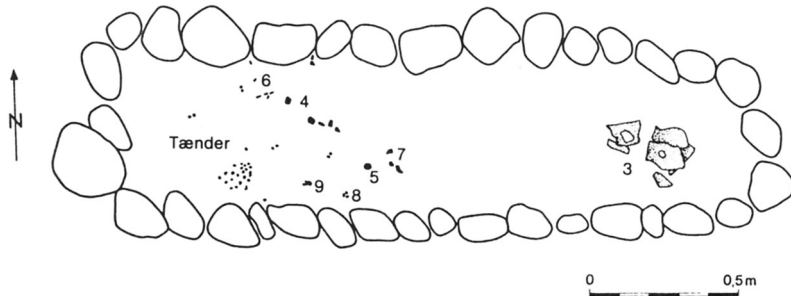

Fig. 6: Høj II, grav C. Planen viser oldsagernes placering i kisten, der angives af støttestenene.

Barrow II, grave C. The plan shows the position of the artefacts in the coffin, which is marked by the supporting stones.

fjernelse af fylden inden for dette område fremkom en trugformet forsækning, hidrørende fra en bortrødnet stammekiste (fig. 5). Der fandtes dog adskillige sten i den grålige fyld længere nedefter end i det iagttagne niveau under pløjelaget; disse må være nedsunkne sten fra stendyngen over stammekisten. Det var meget let at se, hvor kisten havde stået, idet kun dens område var muldfyldt, mens der ikke var jord imellem den udenfor liggende

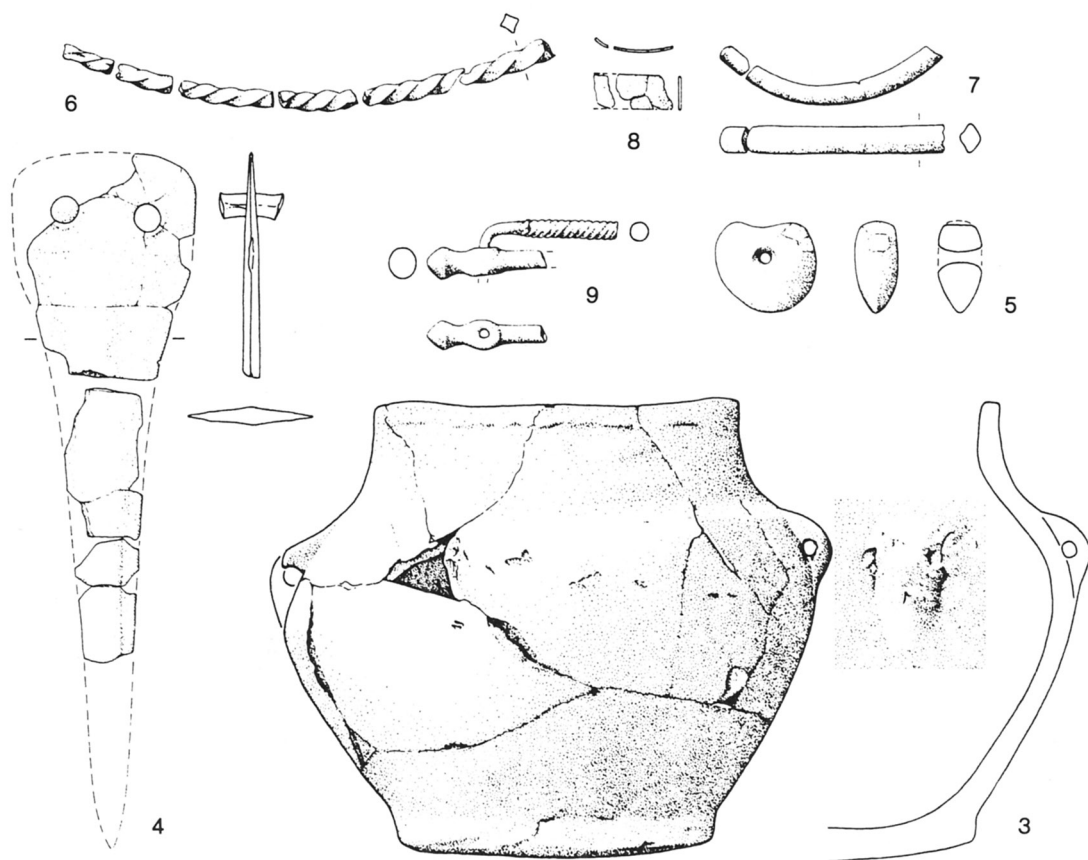

Fig. 7: Gravgodset, der fremkom i grav C, høj II. 1:2.

The grave goods from grave C, barrow II.

de stendynges sten, derimod kun lufthuller. Dette skyldtes, at der havde dannet sig et tyndt allag på stendyngens øverste sten, som havde forhindret jordnedsivning. Nær bunden af den trugformede forsækning sås flere større sten, der dannede ligesom en ramme og som må være støttesten under kisten. Støttestenene (fig. 6) var anbragt i en henved 1,2×2,7 meter bred brolægning af to lag sten, der var anlagt i en forsækning i en nedenunder liggende ældre høj (fig. 28).

Der fremkom tydelige spor af stammekisten, dels områder med let forrådneth træ, dels ved en substans lignende blød brun sæbe, der fandtes henholdsvis på stenrammens inderside, på bundstenenes overside og på nogle af de nederste sten i den trugformede forsækning samt på en del af de nederst nedsunkne sten. Træsporene antydede, at kisten havde været henved 2,2 meter lang og omkring 0,7 meter bred.

Der fandtes ingen skeletspor af den gravlagte person udover 32 tænder og tanddele, der fremkom i gravens sydvestende. Tænderne fandtes inden

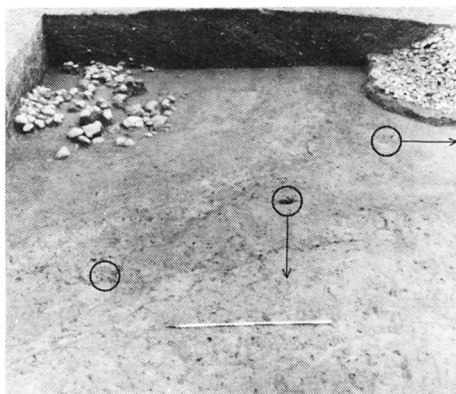

Fig. 8

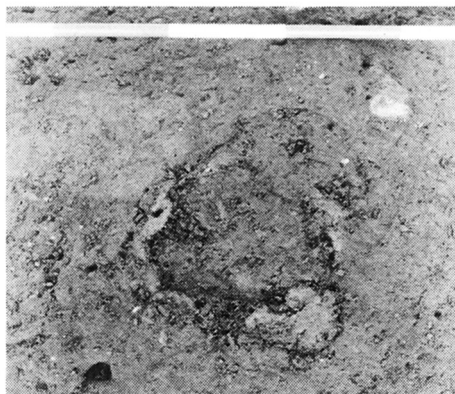

Fig. 10

Fig. 9

Fig. 11

Fig. 8: Sydvestlige højkvadrant. Midt i feltfladen ses det først fremkomne stolpehul, der hører til kredsen omkring barnegravens høj (høj II), desuden ses fyldskifter af to andre.

The south-western mound quadrant. In the centre is the first post-hole to appear, belonging to the circle around the barrow of the child grave (barrow II), and the marks left by two others.

Fig. 9: Høj II. Snit gennem det gipsudfyldte stolpehul.

Barrow II. Section through the plaster-cast post-hole.

Fig. 10: Høj II. Fyldskifte af stolpehul, ses også på fig. 8.

Barrow II. Soil change marking a post-hole, also seen in fig. 8.

Fig. 11: Høj II. Snit gennem stolpehul, der ses på fig. 10.

Barrow II. Section through the post-hole shown in fig. 10.

for et lille begrænset område, dog ikke alle på primært leje, idet en del lå i dyregange (fig. 6). Tænderne hidrører ifølge undersøgelser foretaget af tandlægeparret Hans og Aase Huss, Haderslev fra et barn mellem 8 og 12 år, idet der blandt tænderne var både mælke- og blivende tænder.

Ved fodenden i øst lå et lille itugået lerkar (nr. 3) med to ører. Desuden fandtes i graven dels i primært leje dels sekundært i dyregange bronzefrag-

menter af en dolkklinge (nr. 4), en halsring (nr. 6), en armring (nr. 7), en fibel (nr. 9) og af blikbånd (nr. 8) samt en ravperle (nr. 5) (fig. 7).

Højen, der var bygget op omkring barnegraven, var opført af græs og/eller lyngtørv. Såvel i plan som i snit kunne tørvestrukturen tydeligt erkendes i den flammede højfyld, der udgjordes af gruset brungråt til gråligt muldagtigt sand med partier af lysegult til rødgult gruset sand, hertil kom gråblå muldagtige striber, der udgjorde tørvenes vegetationsoverflade (fig. 13). I tørvenes underkant kunne også ses brune alstriber. Højens overflade kunne klart iagttages ved et lyseblågråt muldlag, der lå over en meget hård og indtil 4 cm tyk brun alstribet. På muldlagets overflade sås enkelte steder en lidt fedtet, mere mørkegråblå stribe, der må være denne højs vegetationshorizont. Den ovenfor beskrevne højopbygning kunne klart iagttages i højens sydlige del (fig. 28), derimod var tørvestrukturen mere udvasket i den nordlige, hvor højoeverfladen vanskeligt lod sig erkende. I den sydlige del kunne også iagttages et erosionslag oven på højens overflade nær højfoden. Dette udgjordes af blåliggråt fint sand med lysegrå partier af skysand og -grus.

Barnegravens høj havde været omkranset af store stolper, der lod sig erkende først som hulrum, senere som fyldskifter. Stolpekredsen blev først iagttaget i den sydvestlige kvadrant, idet der under afgravning og afrensning af feltfladen, hvor jorden derefter blev hentet af traktor med dozerblad, pludselig fremkom et hulrum, da et allag blev afladet (fig. 8). Hullet blev til at begynde med opfattet som en rævegang, men det mistænkelige var, at hullet stod næsten lodret. Ved nærmere eftersyn viste hullets sider sig at være belagt med al og herpå var et blødt brunt materiale, som mindede om rådnet træ, hvilket det også senere viste sig at være. Hullet blev herefter udfyldt med gips, hvorved der fremkom et aftryk af den forsvundne stolpe (fig. 9). Denne viste sig at have et tilnærmelsesvist rundet tværsnit og målte indtil 37 cm i tværmål. Knap halvdelen af stolpeaftrykkets overflade havde et jævnt buet forløb, og i alkappen uden for dette sås aftryk af bark. Den øvrige overflade havde derimod et facetteret udseende, dannet af mindst 7 aflange afhugningsflader, der var 6-14 cm brede. Stolpeaftrykket, der var 64 cm højt, var anbragt i et 45 cm bredt stolpehul, der var gravet 44 cm ned i undergrunden.

Da dette stolpehul var erkendt og to andre kunne anes som fyldskifter i samme niveau (fig. 8 og 10), blev feltfladerne i de øvrige kvadranter afrenset i samme plan for om muligt at registrere flere stolpehuller. Kun ét til blev iagttaget, ligeledes ved et lodret hul, der fremkom efter fjernelse af en alkalot. De øvrige stolpehuller dukkede først frem som fyldskifter i et niveau, der lå mindst 20 cm dybere, d.v.s. under det kraftige allag, der lå under barnegravens højoeverflade. I tre af disse stod aftryk af stolperne op igennem vækst- og erosionslaget ved højfoden nærmest som alpropper, der var henholdsvis 27, 32 og 45 cm i tværmål. Det kunne ses, at stolpehullerne

var gravet efter at højen var opført, idet lysegult undergrundssand og -grus herfra lå op ad højsiden næsten hele højfoden rundt.

Stolpekredsen målte 16-17 meter i tværmål. Ved den østlige højfod var stolperne placeret med en indbyrdes afstand af ca. 2,5 meter, medens de mod vest stod noget tættere (fig. 2). I den nordvestlige kvadrant stod et stort og et mindre stolpehul så tæt ved hinanden, at der dannedes fire par. Det var ikke muligt at afgøre, om stolpehegnet i den vestlige del af højen har været repareret eller om der måske skulle have været en dobbelt stolpekreds, der mod øst ikke har kunnet iagttages på grund af, at de mindre stolpehuller ikke var gravet så dybt, d.v.s. ned i undergrunden.

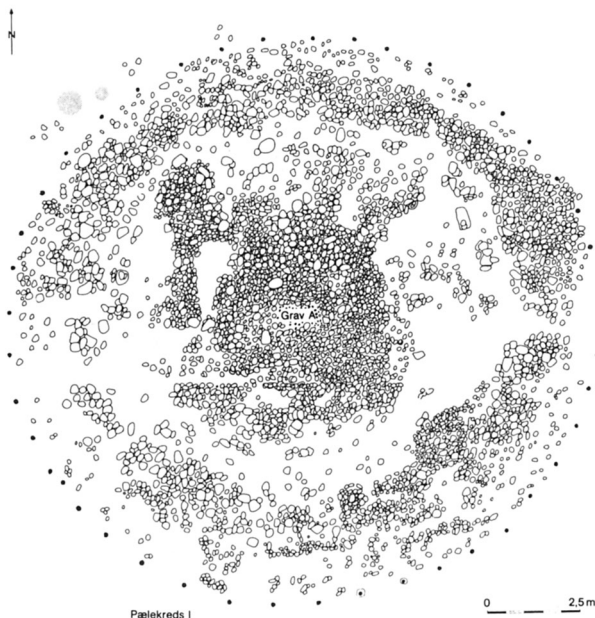
Det senneolitiske hjulgravsanlæg – Høj I

Som ovenfor nævnt var barnegraven anlagt i en forsækning i en ældre høj. Denne højs overflade kunne klart erkendes i profilbalkene ved et lyseblå-gråt muldagtigt sandlag, der lå over en tynd, tydelig alstribе (fig. 15). Det var også tydeligt at se, at der var foregået en sammensynkning ved højmidten og det var i denne, at barnegraven var blevet anbragt. Jorden under alstriben bestod af brungråt, muldagtigt gruset sand, der længere nede efter antog en mørkere farvetone. Grænsen mellem disse to lag var i feltfladen næsten ikke til at se, men blev iagttaget i snittene, hvor det kunne se ud som to byggeperioder, da der enkelte steder sås ligesom en væksthorisont mellem de to påfyldningslag. Målt i forhold til den gamle markoverflade var hjulgravshøjen indtil 90 cm høj.

Pælekredsen. Efter fjernelse af den øvre højfyld fremkom en mængde hånd- og hovedstore sten, der samlet viste et tilnærmelsesvist rundt, kuppelformet areal på henvend 15 meter i tværmål (fig. 12). På et meget tidligt tidspunkt af udgravningen blev det erkendt, at der ved stenpakningens yderkant havde været en pælekreds. En af udgravningens trofaste besøgende, der gik med stok, mærkede pludselig en dag jorden forsvinde under denne, og et hul havde åbnet sig i feltfladen. Hullet, der fremkom i samme niveau som det først opdukkede stolpehul til hegnet omkring barnegravens høj, kunne dog ikke være ét til dette hegn, idet det kun var 10 cm i tværmål og ikke lå i stolpekredsens cirkel. Hullets yderkant dannedes af en tynd alkappe, på hvis inderside der sad rådnet træ i form af en blød brun substans. Et lignende hulrum fremkom i den nordsydgående profilbalks østside umiddelbart nord for den store grav D. Det fremkomne hulrum havde form som en tilspidset pæl. Da først dette var erkendt blev flere af de senere fundne hulrum udfyldt med gips (fig. 13). Aftrykkene viste samme ensartede form, der var 8-12 cm i tværmål øverst og tilspidset nede efter. Det bedst bevarede aftryk var 71 cm højt og af disse var de 47 cm nedhamret under den gamle overflade (fig. 14). Det var et gennemgående træk i de

Fig. 12: Plan over hjulgravens stendækkede høj, der omgives af pælekredsen.

Plan showing the wheel-grave's stone-covered barrow, surrounded by the circle of stakes.

foretagne snit, at den del af pælen, der sad i det gamle muldlag og i undergrunden, stod lodret, medens stykket derover hældede svagt udefter, bort fra højmidten. Det kunne i tre tilfælde ses, at pælen var knækket i niveauet lige over den gamle muldoverflade. Pælene viste sig at være anbragt med en indbyrdes afstand på godt én meter og var derfor meget lette at finde frem til. Hvor der ikke havde dannet sig noget allag omkring og en alkapsel over pælen, kunne der til gengæld findes tydelige fyldskifter i det gamle muldlag og /eller i undergrunden efter den bortrådne pæl. Fylden udgjordes da af lysegråt muldagtigt sand med partier af lyst skysand og i flere tilfælde med lidt større nedfaldne sten (fig. 14).

De fundne pæleastryk stod, som ovenfor nævnt, lige i kanten af de mange hånd- og hovedstore sten. Kun i den nordvestlige kvadrant lå flere sten uden for pælekredsen. Ved pælekredsen mod syd og enkelte steder mod nordøst var der ikke blot en alkalot over pælehullerne, men der lå også i samme niveau en bred alkappe mellem disse. I selve allaget og i niveauet umiddelbart under dette fremkom aftryk af flere større og mindre fragmenter af træ, overvejende grene og kviste. Det umiddelbare indtryk var, at disse trædele hidrørte fra et risgærde mellem pælekredsen, der var ca. 15 meter i tværmål og som udgjordes af 44 nedhamrede tilspidsede pæle (fig. 12).

Stenhjulet. Ved fjernelse af højfylden ned mellem stenene inden for pælekredsen dukkede flere større sten frem, der samlet antydede at hidrøre fra en stenkreds (fig. 18). Det fremgik meget tydeligt, især i den sydøstlige

Fig. 13: På billedes ses barnegravens tørveopbyggede høj i snit, gipsaftryk af pæle til kredsen omkring hjulgravsanlæggets høj og stenene fra samme samt to stolper af nyere dato, der er placeret i to af stolpehullerne tilhørende kredsen omkring barnegravens høj.

The child-grave's turf-built barrow in vertical section, plaster casts of stakes belonging to the circle around the wheel-grave barrow and the stones from this. Two posts of more recent date are placed in two of the post-holes belonging to the circle around the child-grave barrow.

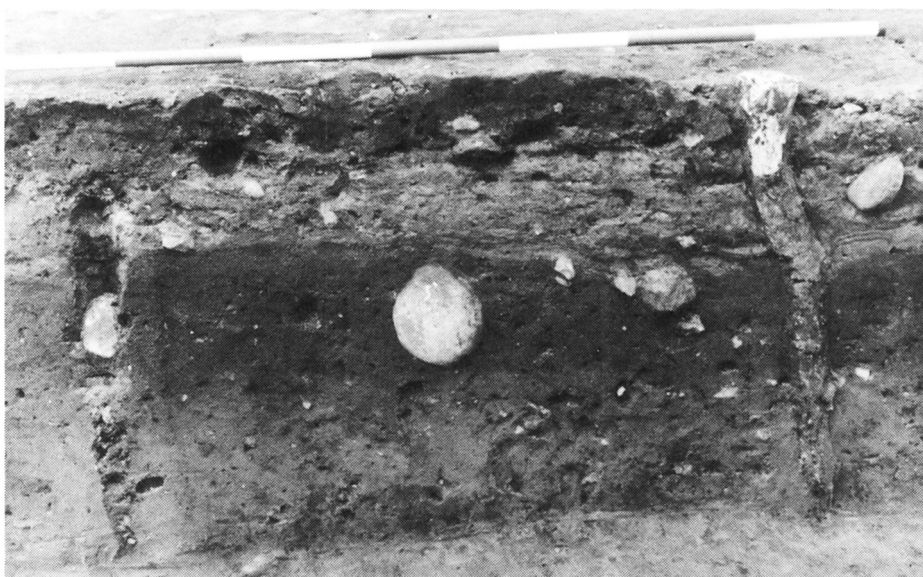

Fig. 14: Snit gennem to nedhamrede tilspidsede pæle, der hører til kredsen omkring hjulgravsanlæggets høj. Bemærk at pælen til højre er knækket i niveauet lige over den gamle markoverflade.

Section through two stakes belonging to the circle around the wheel-grave barrow. Note that the stake on the right has broken just above the level of the old field surface.

Fig. 15: Detailbillede af den østvestgående profilbalk mod syd. Hjulgravsanlæggets højs overflade (Hj.) ses tydeligt. Ligeså den gamle markoverflade (Go) ovenpå hvilken, der ses opgravet undergrundssand (Us). Træspor anes på dets overflade. Den store sten til højre (Se) er den nordligste i stenhjulets sydlige ege (se fig. 17).

Detail of the E-W profile balk, south aspect. The wheel-grave barrow's surface (Hj.) is clearly visible. So is the old soil surface (Go) upon which excavated subsoil sand is seen (Us) and with traces of wood discernible on its surface. The large stone on the right (Se) is the northernmost in the southern spokes of the stone wheel (see fig. 17).

kvadrant, at de hånd- og hovedstore sten lå hen over denne (fig. 13). Inden for stenkredsen lå de hånd- og hovedstore sten oven på et mørkebrungråt, muldagtigt lag sand, uden for stenkredsen var sandlaget af samme karakter, men lysere i farven og lig det lag, der lå oven over de hånd- og hovedstore sten. Det kunne af nogle af stenenes placering ses, at disse ikke lå på deres oprindelige plads, hvilket især var tilfældet inden for stenkredsen, men regulære nedgravninger kunne ikke iagttages i fyldens sammensætning og farve. Dog var strukturen i fylden en anelse mere løs i de områder, hvor stenene var omlejret.

Efter stenkredsens opdukken stod det på et tidligt tidspunkt også klart, at der fra dens inderside og ind mod midten var flere stenrækker. Efter fjernelse af de hånd- og hovedstore sten samt højfylden i de første 1 til 2 meter inden for stenkredsen fremkom fem stenrækker ligesom eger i et hjul. De fire eger dannedes af en enkelt række sten, den femte af to (fig. 17 og 20). Stenhjulets sten hvilede direkte på den gamle overflade eller var lidt forsænket i denne. Flere af hjulkransens sten hældede en anelse udefter, mens andre især mod nord var væltet indad. Hjulkransen, der var 9-10 meter i tværmål, var ikke intakt, idet der manglede en del sten mod vest samt enkelte mod øst og nord. Egernes sten hvilede også på den gamle

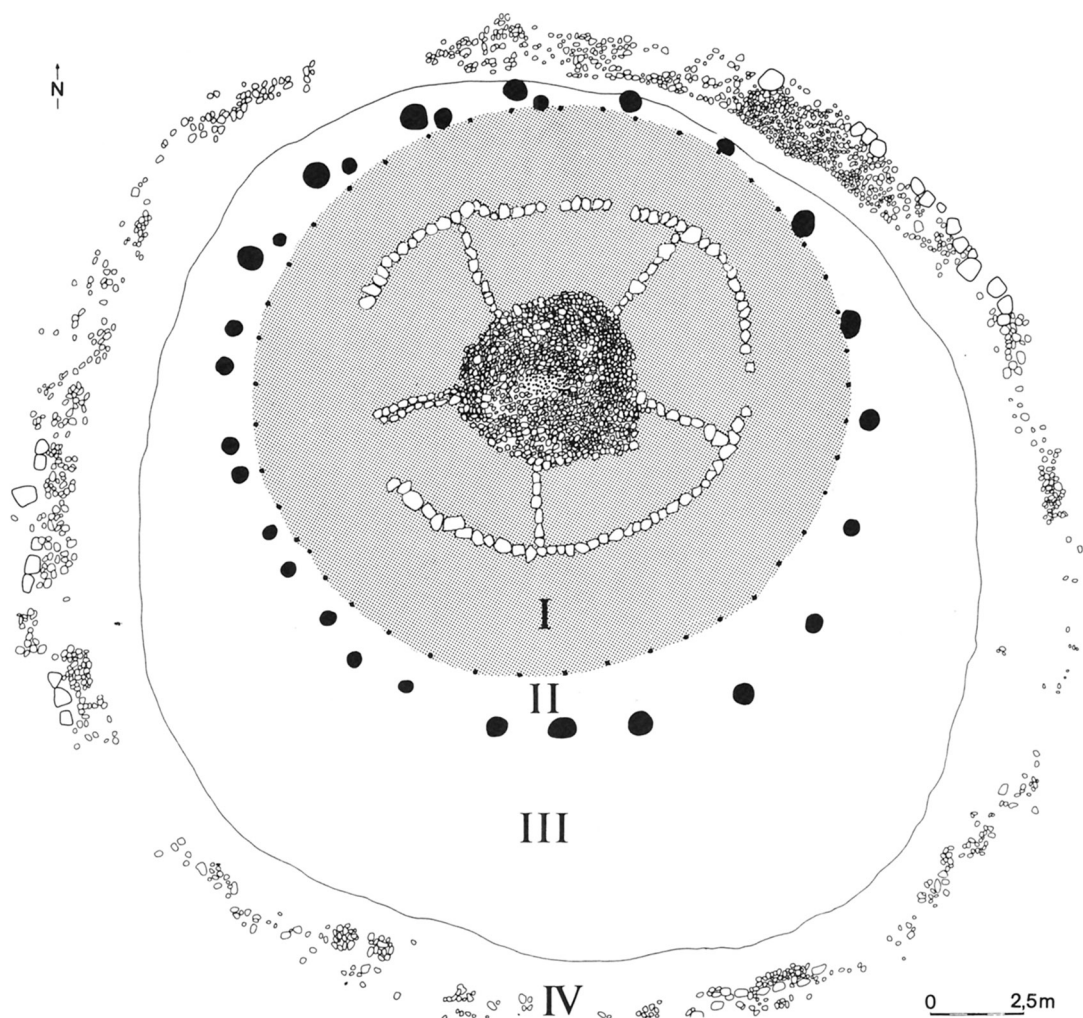

Fig. 16: Plan over hjulgravsanlæggets placering i forhold til de tre bronzealderhøje (II-IV).

Plan showing the position of the wheel grave in relation to the three Bronze Age barrows (II-IV).

overflade, dog kun på de yderste 1-1,5 meter, idet der mellem stenene indefter og den gamle overflade var et indtil 10 cm tykt lag omgravet undergrundssand, der også lå i mellemrummene mellem egerne (fig. 15).

Stendynngen ved stenhjulets midte. Fundforholdene omkring stenhjulets midte syntes til at begynde med at være ret komplicerede, hvilket skyldtes, at det opgravede undergrundsmateriale først antoges at hidrøre fra en i undergrunden nedgravet grav og at den forsækning i den nederste højs midte, som barnegraven var anlagt i, blev anset for at være resultatet af en sammensynkning af denne formodede grav. Samtidig dukkede der flere

hånd- og hovedstore sten frem omkring stenhjulets midte, der lå ligesom ned i forsækningen. Også disse blev først antaget at være resultatet af sammensynkningen, nemlig af de hånd- og hovedstore sten, der som et tæppe lå hen over stenhjulet. Men der blev i snittet iagttaget, at der just oven på nogle af stenene, der lå umiddelbart uden for forsækningen, var et meget tyndt, men hårdt allag. Dette allag var årsag til, at det senere var muligt at skille en centraltbeliggende stendynge inden for stenhjulet ud fra de sten, der lå over den dækkende jordhøj.

Den fremkomne stendynge havde et noget uregelmæssigt omrids og et tværmål på 4,5-5 meter (fig. 16). Stendynge havde nærmest karakter af en

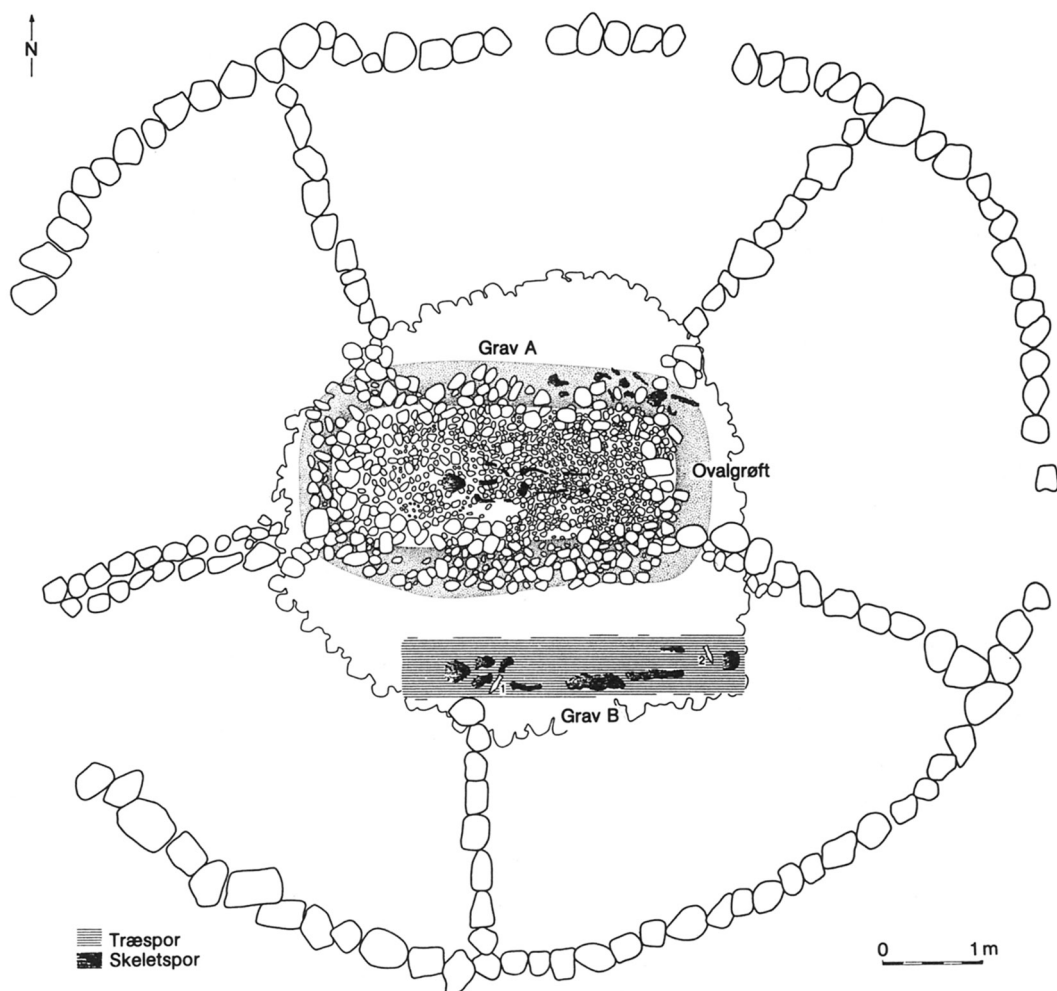

Fig. 17: Plan over det femegrede stenhjul, stendynge, ovalgrøften og de to grave A og B.

Plan of the five-spoked stone wheel, the heap of stones, the oval ditch and the two graves, A and B.

Fig. 18: Hjulgravsanlægget under udgravning. Randstenene og stenkraven yderst til højre hører til høj IV.

The wheel grave during excavation. The rim-stones and stone border at the extreme right belong to barrow IV.

ringvold, idet der ikke var ret mange sten ved dyngens indre, hvilket først blev tolket således, at disse sten var sunket ned i den formodede grav i undergrunden. Denne tolkning forvirredes dog af, at der mellem de lavest liggende sten, der næsten lå i niveau med den gamle markoverflade, fandtes en del ralsten og skørnet flint. Målt i forhold til den gamle overflade var stendyngen indtil 50 cm høj, dog var stendyngens højde de fleste steder mellem 30 og 40 cm.

Graven (Grav B) i stendyngens sydkant. Efter fjernelsen af den sydlige del af den nordsydgående profilbalk blev der i sydsiden af den østvestgående erkendt spor af rådnet træ, der lå oven på det opgravede undergrundssand umiddelbart vest for det sted, hvor den sydlige stenege berørte stendyngen (fig. 15). Træsporene blev til at begynde med opfattet som tilfældigt placeret oven på det omgravede undergrundsmateriale, da spor af træ ikke kunne findes i profilbalkens modstående side. Dette skulle også senere vise sig at være en fejltolkning. Forklaringen på træets tilstedeværelse kom først, da den østvestgående profilbalk blev fjernet og en flintdolke (nr. 2) pludselig igen så dagens lys. Da der ved flintdolkken ligeledes var spor af rådnet og formuldet træ, stod det klart, at de først erkendte træspor hidrørte fra en gravkiste, som simpelt hen havde skjult sig på langs inde i den østvestvendte profilbalk. Kistesporene viste, at denne havde været en stammekiste, 3,4 meter lang og mindst 60 cm bred. Selve kisten hvilede på det opgravede undergrundsmateriale og var på sydsiden støttet af en række større sten.

Fig. 19: Til venstre ses dobbeltgraven (B) med de to flintdolke anbragt oven på det opgravede undergrundssand. Til højre for dobbeltgraven ligger grav A's ralbelagte bund.

On the left is seen the double grave (B) with the two flint daggers placed above the excavated subsoil sand. On the right of the double grave is the gravel-covered floor of grave A.

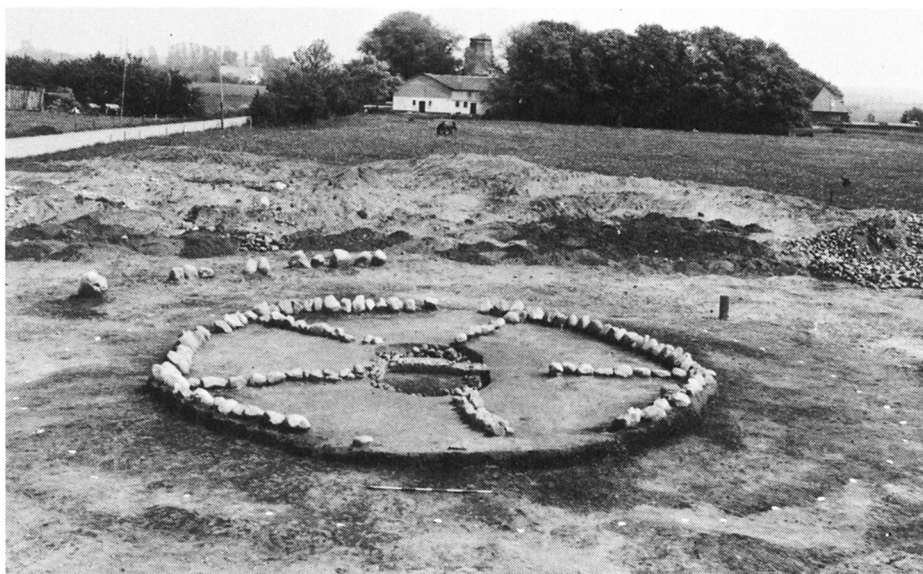

Fig. 20: Det femegrede stenhjul set fra vest. I midten er de nedsunkne sten i ovalgrøften gravet frem. Pælekredsen ses markeret ved hvide runde papskiver.

The five-spoked stone wheel viewed from the west. In the centre, the stones which have subsided into the ditch have been exposed. The circle of stakes is marked with discs of white cardboard.

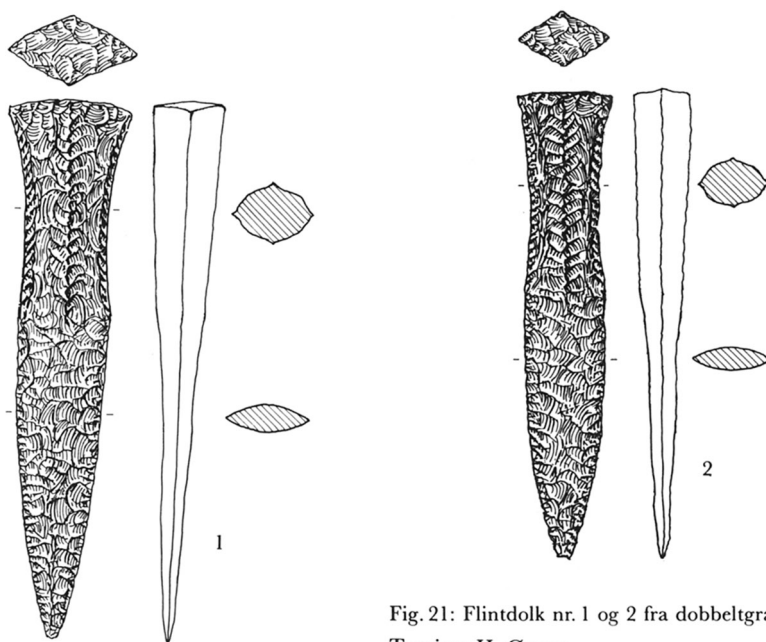

Fig. 21: Flintdolk nr. 1 og 2 fra dobbeltgraven (grav B). 1:3.
Tegning: H. Ørsnes.
Flint daggers no. 1 and 2 from the double grave (B). 1:3.

Inden for kisteomridset fremkom skeletspor af to individer (fig. 17). Den ene person havde ligget med hovedet i øst, den anden med hovedet i vest. Begge gravlagte personer havde fået en flintdolk med sig i graven. Den først fundne flintdolk (nr. 2) havde tilnærmelsesvis ligget over det østlige individs højre skulder. Den anden flintdolk (nr. 1) lå over det vestlige individs bryst og højre arm (fig. 19 og 21).

Hjulgraven. Efterhånden som stendyngens sten blev taget bort og det opgravede undergrundssand over den gamle overflade fjernedes, fremkom en bundbrolægning bestående af ralsten og skørnet flint og dækkende et areal på godt 3×1 meter (fig. 22). På grund af anlæggets ukendte karakter fjernedes ikke alle af de nederste sten, som hørte til stendyngen, idet det på det tidspunkt stadig var opfattelsen, at der måtte være en grav i undergrunden. Der var imidlertid tre iagttagelser, som ikke stemte overens hermed. For det første flugtede bundbrolægningen næsten med den gamle overflade, for det andet begyndte knoglespor at dukke frem på ralstenene og for det tredje fandtes der også knoglespor uden for bundbrolægningen mod nord-øst. Knoglesporene på bundbrolægningen viste sig ved omhyggelig undersøgelse at danne et skeletomrids af en person liggende i østvestlig retning med hovedet i vest (fig. 17). Knoglesporene var meget svage og blev i det tørre vejr nærmest som pulver. Iagttaget blev kraniet, en del af rygsøjlen, armknogler, lår- og skinneben samt en del af bækkenpartiet. Der fandtes intet gravgods.

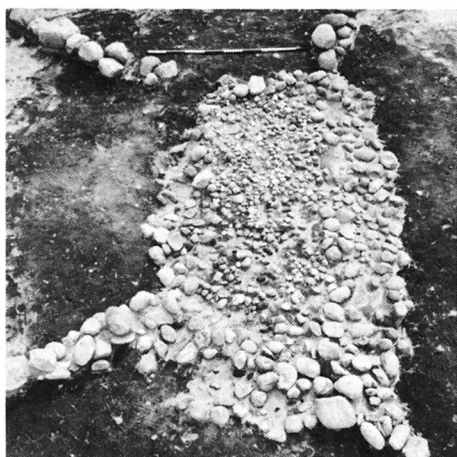

Fig. 22

Fig. 24

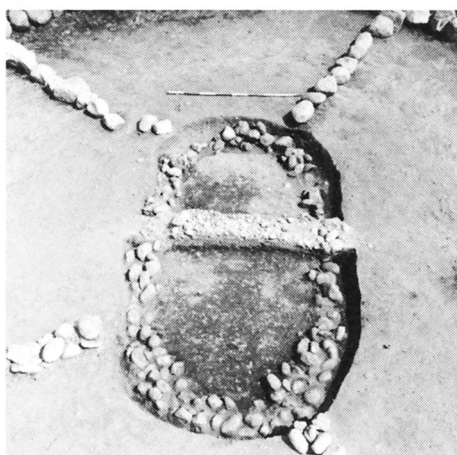

Fig. 23

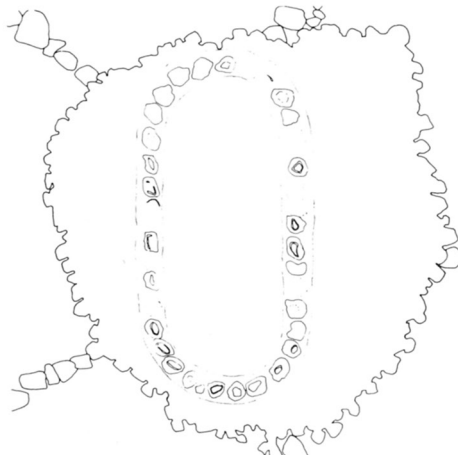

Fig. 25

Fig. 22: Grav A's ralbelagte bund omgivet af sten fra stendynge. Set fra vest.

Grave A's gravel-covered floor surrounded by stones from the heap of stone, viewed from the west.

Fig. 23: Gravbunden fjernet. I ovalgrøften ses nedsunkne sten fra stendynge.

The grave floor removed. The oval ditch contains stones from the heap.

Fig. 24: Stenene i ovalgrøften fjernet og træsporene dukket frem. Det vestvendte snit i den sydlige langside ses på fig. 26.

The stones in the oval ditch removed, exposing traces of the wooden structure. The west aspect of the section in the southern side is seen in fig. 26.

Fig. 25: Plan over ovalgrøften med træsporene indtegnet.

Plan of the oval ditch with wood traces drawn in.

For at få klarhed over fra hvilken art nedgravning det opgravede undergrundsmateriale stammede, fjernedes først de tilbageværende sten fra stendyngen, dernæst bundbrolægningen på begge sider af en tværgående balk (fig. 23). Det kunne herefter konstateres, at det opgravede undergrundsmateriale, som lå uden for bundbrolægningen og under stendyngen, hidrørte fra en ovalgrøft, der omgav bundbrolægningen. Det blev iagttaget, at der ikke lå omgravet undergrundsmateriale under bundbrolægningens ralsten. Disse var anbragt direkte på den gamle overflade.

Grøften rundt om den ralbelagte gravbund omsluttede et ovalt område på 3,4×1,3 meter. I niveauet lige under bundbrolægningen var grøften ca. 40 cm bred og opfyldt af hånd- og hovedstore sten, der må være skredet ned i grøften og som antagelig har været en del af stendyngen. Efter borttagning af de øverste sten i grøften fremkom nogle hulrum imellem og under det næste lag sten. Dette skyldtes, at der havde dannet sig små allag i grøften mellem stenene. I et ca. 20 cm dybt niveau kunne der mellem og på nogle af stenene ses en blød brun substans, der havde karakter af rådnet træ. I et ca. 10 cm dybere niveau var det tydeligt at se, at der havde stået træværk i grøften. Ca. 5-10 cm over grøftens bund var aftrykkene tydeligst (fig. 24) og her kunne erkendes et antal på 39 eller 40 (fig. 25), men sikre beviser for, om det har drejet sig om runde stolper eller aflange planker kunne ikke klart registreres. For stolperne kunne de rundagtige lysebrun-grå fyldskifter mod det lysegule omgravede undergrundssand i grøften

Fig. 26

Fig. 27

Fig. 26: Snit gennem ovalgrøftens sydlige langside med spor af træværk. Set fra vest.
Section through the southern side of the oval ditch with traces of wood, viewed from the west.

Fig. 27: Knoglespor i ovalgrøften mod nordøst. Set fra øst.
Bone remains in the north-eastern part of the oval ditch, viewed from the east.

tyde, men selve træsporene her indenfor havde tilnærmelsesvis trekantet eller spidsovalt omrids, hvilket kunne antyde, at der havde stået planker. Selve grøften var mellem 55 og 66 cm dyb. At dybden ikke var ens hele vejen rundt skyldes antagelig, at der visse steder i undergrunden var nogle meget hårde gruspletter.

Offer, grav eller ?. Som ovenfor nævnt fremkom der uden for bundbrolægningen mod nordøst og i niveau med den gamle overflade en del knoglespor. Disse var meget opløste og blev i indtørret tilstand nærmest som pulver. Det viste sig senere, at knoglerne lå inden for grøften omkring gravbunden (fig. 17). De yderst liggende knogledele lå højest, mens de der lå midt i grøften lå lavest (fig. 27). Knoglerne gjorde indtryk af at være skredet ned i grøften samtidig med stenene og at de havde været placeret uden for grøftens træværk. Desværre lykkedes det ikke at optage knogledele, hvoraf flere var stærkt fladtrykte. Blandt knoglerne kunne erkendes flere større rørknogler, muligvis lemmeknogler og tillige blev iagttaget et kranium af et dyr, antagelig en hund. Bestemmelserne hviler alene på Holger Lausens og undertegnede vurdering af knoglesporene.

Det mulige hændelsesforløb

Stadium I. a) Efter fundforholdene at dømme må hjulgravens bund være markeret og skærmet først. Derefter graves ovalgrøften og det opgravede undergrundsmateriale anbringes udenfor denne, hvorefter træbygningen rejses. Om stenhjulets krans er blevet anlagt før eller efter bygningens opførelse, kan ikke klarlægges ud fra fundforholdene, derimod er stenene til hjulets eger lagt efter opførelsen, da de inderste sten hvilede på det opgravede materiale.

b) På et senere tidspunkt anbringes stendynge rundt om bygningen. Forinden er der dog sket visse ukendte aktiviteter, hvilket bl.a. de fundne knogler, der har været anbragt klods op ad bygningens nordøstside, viser. Hvorvidt der er tale om ofring eller en regulær gravlæggelse kan ikke afgøres ud fra de sparsomme iagttagelser. Det er imidlertid helt sikkert, at der blandt knoglerne var et kranium af et dyr og at dette antagelig har været en hund. Derimod synes nogle af rørknoglerne for store til at hidrøre fra et dyr.

c) Grav B, der fremkom i stendynge sydside, synes at være anbragt på et lidt senere tidspunkt, men før stenhjulet overdynges med jord. Der var intet der tydede på, at denne grav var anbragt i en nedgravning i jordhøjen. Det ville forekomme ret usandsynligt, at en nedgravning ført ned gennem høj og stendynge til det opgravede undergrundssand, ikke skulle efterlade sig spor, f.eks. pletter af det lysegule sand i højfylden omkring graven, men sådanne pletter fandtes ikke. Mere sandsynligt er, at man ved

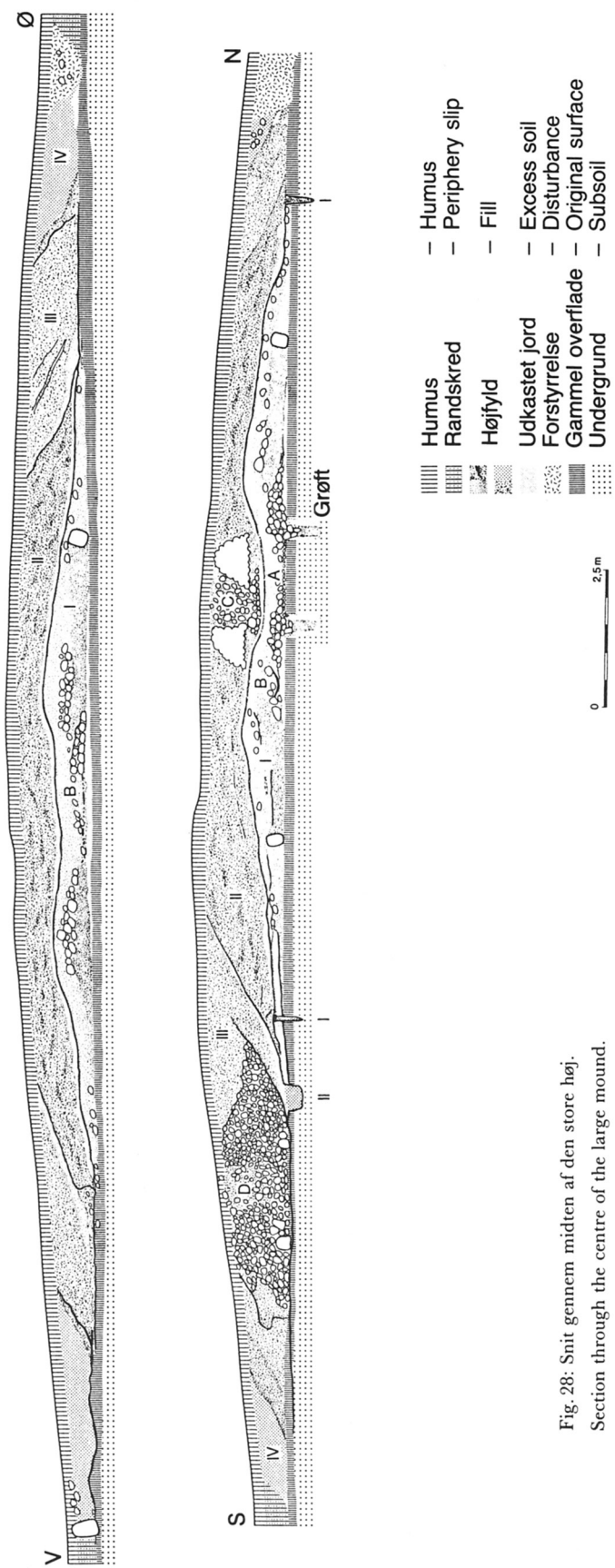

Fig. 28: Snit gennem midten af den store høj.
Section through the centre of the large mound.

gravlæggelsen har fjernet en del af stendynge og også nogle af den sydlige hjuleges inderste sten. Kisten er herefter anbragt sådan, at den hvilede på det opgravede undergrundssand og at dens vestende støttedes af stenegen, og at der ved den øvrige sydside sættes flere støttesten, måske nogle af de fjernede sten fra egen, i hvert fald havde de samme størrelse. Herefter om- og overdynges kisten med sten.

d) Hvornår pælekredsen med risgærdet er bygget er vanskeligt at vurdere med sikkerhed, men den kan være opført samtidig med stenhjulet. Hegnet må i hvert fald have stået der, da der laves en lav jordhøj fra dette og hen over stenhjulet. Den lave jordhøj pakkes derefter med hånd- og hovedstore sten.

e) Senere gøres højen over hjulgravsanlægget inden for hegnet endnu større. I hvilken forbindelse det sker er uvist, men det kunne tænkes at være sket efter, at den person, der lå på ovalbygningens ralbelagte bund, var blevet bisat.

f) Herefter går anlægget i forfald over en ca. 500 års periode inden næste gravlæggelse, hvor vej og vind visker særpræget ud. Højen flyder ud mellem risgærdet, denne, dobbeltgraven og gravbygningen synker sammen, hvorved der opstår en forsækning i højmidten.

Stadium II. I ældre bronzealder, nærmere bestemt i periode II gravlægges i en udhulet egetræskiste et barn mellem 8 og 12 år, der med sig i graven havde af bronze: en halsring, en armrings, en sikkerhedsnål ved brystet og en dolk ved bæltet, der antagelig har været lukket med en ravknap. Kisten placeredes i en forsækning i toppen af den senneolitiske høj, og omkring højfoden af barnegravens høj, der var opbygget af græs- og/eller lyngtørv, anbringes et stolpehegn på 16-17 meter i tværmål.

Stadium III. Senere i ældre bronzealder gravlægges en eller måske flere personer i en stor plankebygget kiste, der placeres ved barnehøjens sydside. Kisten, der støttes af en stenramme, dækkes af en meget stor stendynge. Denne og barnegravens høj ombygges med en tørvebygget høj på henved 22 meter i tværmål.

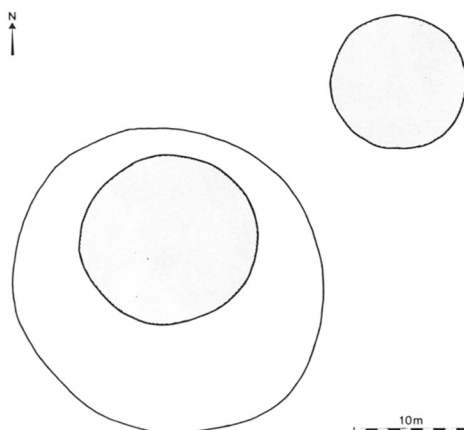
Stadium IV. Endnu senere i ældre bronzealder gravlægges, en antagelig mandsperson, der får et sværd med sig i graven. En endnu større høj på ca. 26 meter i tværmål opbygges over graven og omgærdes af store sten og op ad højsiden pakkes en krave af hånd- og hovedstore sten. I tiden herefter går den store høj i forfald.

DEN LILLE LAVE HØJ

Henved 10 meter nordøst for den store høj lå en lille lav høj, der mod nord grænsede op til en vej. Langs nordsiden af højen havde der tidligere været

Fig. 29: Den store og den lille højs placering i forhold til hinanden. De senneolitiske høje er markeret med raster.

The relative position of the large and small mounds. The Late Neolithic barrows are shaded.

et jorddige, der var blevet planeret ud, da vejen i sin tid var gjort større og asfalteret. Før undersøgelsen ragede højningen da heller ikke mere end 10 cm op over det omgivende terræn og synede ca. 10 meter i tværmål (fig. 29-30).

På grund af højs lidenhed stilledes ikke store forventninger til dens indhold. Og efter at mulden var fjernet på begge sider af en nordsydgående profilbalk og højs kontur begyndte at tegne sig, blev forventningerne endnu mindre, da der i den stenpakkede højs midte fremkom en stor nedgravning. Denne antoges først at være at nyere dato på grund af fyldens moderne muldagtige karakter og indhold af omlejlrede sten, og især da nedgravningen var ført ned under den gamle markoverflades niveau, formodedes højen at være totalt plyndret. – Det skulle imidlertid vise sig, at det var den ikke. Nedgravningen, der var gravet ned i 1,75 meters dybde i forhold til den gamle overflade, viste sig at indeholde mindst fire gravlæggelser. I forhold til den gamle overflade var den nuværende høj 55 cm høj.

Højen og dens opbygning

Efter fjernelse af den moderne muld fremkom adskillige større og mindre sten, især i højs nordlige halvdel. At så mange sten var bevaret her, skyldes antagelig det ovenfor omtalte diges eksistens. Det var helt klart, at der havde været flere sten mod syd end de, der lå in situ, dels fandtes adskillige sten i pløjelaget, dels kunne den tidligere ejer oplyse, at der var oppløjet og opsamlet mange sten fra marken netop inden for højområdet. Det er således mest nærliggende, at størstedelen af højen har været dækket af sten. At dømme efter de fremkomne sten, har højen været henved 12 meter i tværmål (fig. 30).

Det fremgik af profilbalken samt af fylden imellem og under stenene, at der først var opført en lille lav jordhøj, dannet af homogent gråbrunt,

Fig. 30: Den lille lave høj under udgravning. Set fra øst.

The small, low mound during excavation, viewed from the east.

gruset muldagtigt materiale. Højfylden lå oven på en gammel markoverflade. Det gamle muldrag var 12-15 cm tykt og havde samme konsistens som højfylden, dog var farven mere lysegrå, og kunne tydeligt erkendes, hvor opgravet undergrundsmateriale lå imellem den gamle overflade og højfylden. På det højest erkendelige sted var jordhøjen 30 cm høj, d.v.s. ved nordsiden af nedgravningen til gravene, ca. 1 meter øst for profilbalken. Stenene lå oven på jordhøjen. Ved den bedst bevarede del af jord- og stenhøjen mod nordøst dannede stenene dog ikke en sammenhængende kappe fra højfoden ind mod midten, idet der herimellem var et ca. $\frac{1}{2}$ meter bredt buetformet stenfrit område. Det var ikke muligt at klarlægge, om dette forhold enten skyldtes plovens virksomhed eller stammede fra bisættelsesaktiviteter i højen. Der kunne dog kun iagttages én højbygningsfase.

Gravene i den store nedgravning

Inden for højens centrale del fremkom efter fjernelse af pløjelaget et stort næsten stenfrit område af uregelmæssigt omrids, indtil 6,5 meter langt og med en mindste bredde på 3,4 meter. Dette område antoges, som ovenfor nævnt, først for en moderne nedgravning, idet fylden havde næsten samme konsistens som det nutidige muldrag. Da det længere nede blev klart, at fylden ikke var forstyrret i nyere tid, antoges nedgravningen herefter at hidrøre fra en cirkelgrav bl.a. på grund af det opkastede undergrundsmateriale, der lå på den gamle overflade. Men efter at nedgravningens grænser mod undergrunden var erkendt, blev også denne tanke forladt. På visse steder, især ved nedgravningens sider mod nord og syd, lå

Fig. 31: Den store nedgravning i den lille lave høj under udgravning. På billedet ses de to flintdolke i henholdsvis grav A og C. Set fra sydøst.

The large hole in the small, low mound during excavation. The picture shows the two flint daggers in graves A and C. Viewed from the south-east.

Fig. 32: Den tømte store nedgravning i den lille lave høj. I bunden ses stenlejerne fra grav B, C og D. Set fra sydøst.

The large hole in the small, low mound emptied of soil. At the bottom are seen stones from grave B, C and D. Viewed from the south-east.

skråt nedad flere sten. Stenenes placering gjorde indtryk af at hidrøre fra en sammensynkning, ikke som resultat af en nedkastning. Derimod lå der omkring midten af nedgravningen en koncentration af sten, der begyndte at dukke frem ca. 30 cm under den gamle overflades niveau og fortsatte nedefter til ca. 1,2 meter under denne. Disse sten gjorde indtryk af at være omlejret.

Grav A. Fra pløjelagets nedre grænse og ned i ca. 1 meters dybde kunne der inden for nedgravningens omrids ikke erkendes nogen form for fyldskifter til grave. Først i niveauet herunder begyndte konturerne af en nedgravning i det fælles store fyldskifte at tegne sig, og i en dybde af 1,15 cm under den gamle overflade, d.v.s. 1,70 meter under højtoppen fremkom et aflangt firsidet fyldskifte med længderetningen østvest. Fyldskiftet var 2,54 meter langt og indtil 1,00 meter bredt og bestod yderst af en ramme af lysegråt vandafsat sand på 7-12 cms bredde, inderst af mørkegråt muldagtigt materiale af en lidt mørkere tone end den uden for rammen værende fyld, der dog havde samme konsistens (fig. 31). Det lysegrå sand lå ned i og dækkede over en trugformet forsækning, hvis bund lå 12 cm dybere. Den trugformede forsækning stammer efter al sandsynlighed fra bunden af en stam-

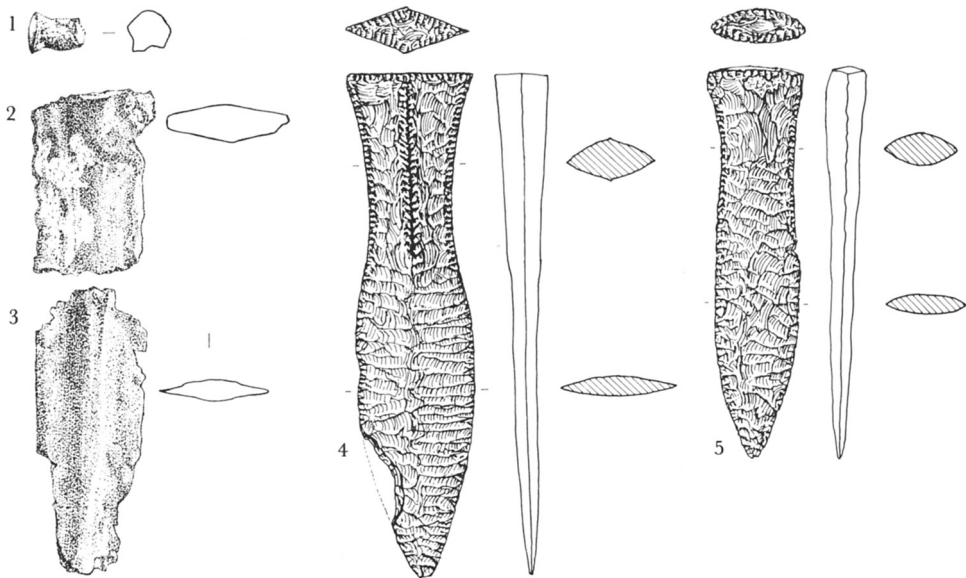

Fig. 33: Flintdolke (nr. 4 og 5) 1:3, og fragmenter af bronzedolkklunge (nr. 1-3) 1:1, fra grave i den store nedgravning i den lille lave høj. Tegning: P. Andersen (1-3), H. Ørsnes (4,5).

Flint daggers (no. 4 and 5) and fragments of bronze dagger blade (no. 1-3) from graves in the large hole in the small, low mound.

mekiste og det lysegrå sand hidrører antagelig fra nedsivninger omkring kisten. Det firkantede fyldskifte var forstyrret i vestenden, idet der her fandtes et uregelmæssigt aflangt fyldskifte bestående af spættet lysegråt sand med pletter af brungråt muld. I den spættede fyld, der registreredes i et ca. 10 cm højere niveau end kisteomridset og fortsatte få cm ned under bunden af det grå sandlag, dukkede en flintdolk (nr. 4) frem (fig. 33). Den lå skråt orienteret mod syd, med hæftet mod nord og liggende 10 cm højere end spidsen samt havde den østvendte sidekant beskadiget (fig. 31). Efter al sandsynlighed har flintdolken ligget i stammekisten (Grav A) og er ved en senere bisættelse blevet beskadiget og omlejret.

Hvorvidt tre fragmenter (fig. 33) af en bronzedolk: en nitte (nr. 1), et brudstykke af en klinge (nr. 2) og spidsen af samme (nr. 3), der fremkom spredt i den spættede fyld, henholdsvis 11, 7 og 5 cm over flintdolkens hæfte, hidrører fra samme grav som flintdolken er uvist, men tænkeligt. Dog foreligger den mulighed, at bronzedolkklingen stammer fra en anden, måske højereliggende grav, der på grund af sin forstyrrelse ikke har kunnet erkendes.

Grav B. Fylden under grav A, der havde en muldagtig karakter og en mørkegråbrun farve, dækkede over en oval nedgravning, der var 3,0 meter lang og indtil 1,55 meter bred og var forsænket 1,58 meter ned under den gamle overflade, d.v.s. 2,13 meter under højtoppen. På bunden af denne nedgravning lå et aflangt gravleje af hånd- til hovedstore sten (fig. 32). Fylden nederst imellem stenene og i et ca 10 cm tykt lag op ad siderne udgjordes af omgravet undergrundssand med muldpletter. Der fandtes intet gravgods i denne grav.

Grav C. I en dybde af 1,05 cm under den gamle overflade, d.v.s. 1,60 meter under højtoppen fremkom umiddelbart vest for grav A og B en bundbrolægning af hånd- og hovedstore sten. Over og imellem den forholdsvis plane bundbrolægning, hvis længderetning var nord-syd, lå gråbrunt sand. I den nordlige del af bundbrolægningen fandtes imellem to af stenene en flintdolk (nr. 5) (fig. 33), der lå på tværs af gravens længderetning og med spidsen mod vest og hæftet liggende 8 cm højere end denne (fig. 31). Gravens bundbrolægning var indtil ca. 1,3 meter bred, dens længde kan ikke opgives nøjagtigt, da gravens sydende var blevet forstyrret ved en senere gravlæggelse. Også gravens østlige langside i syd var forstyrret. Sidstnævnte ødelæggelse skyldes anlæggelse af grave A og B.

Grav D. Denne grav var anlagt ned gennem grav C's sydende. Her fremkom en nedgravning, der var 1,8 meter lang, 0,7 meter bred og forsænket 1,75 meter ned under den gamle overflade, d.v.s. 2,30 meter ned under højtoppen, og med længderetningen nordnordvest-sydsydøst. I graven, der

var opfyldt af en samling hånd- til hovedstore sten (fig. 32) fandtes intet gravgods. Kisten er ikke, som antagelig ved de ovenfor nævnte gravlæggelser, forsænket nærmest lodret ned gennem en nedgravning, idet der fra gravens sydsydøstende gik ligesom en rampe med terrassekanter op til den store fælles nedgravnings østlige del i et bueformet forløb. Rampens sydside var identisk med den store fælles nedgravnings kant. Imellem rampen og gravene A-B var et nærmest kileformet stykke delvis urørt undergrund. Rampebunden var 60-70 cm bred. Ad denne rampe må bisættelsen have fundet sted.

Det mulige hændelsesforløb (fig. 34)

Stadium 1. a) Efter fundforholdene at dømme må grav C anses for at være den primære grav. Den ligger centralt i højen og det var kun ved denne nedgravnings vest- og nordside, der blev konstateret opkastet, omgravet

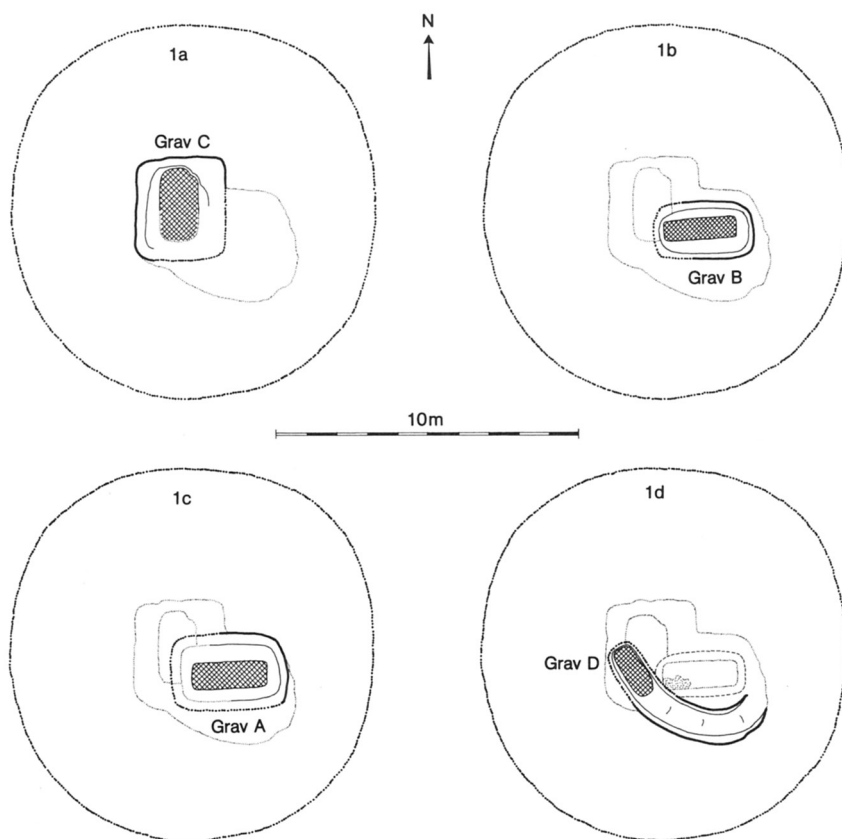

Fig. 34: De fire begravelsesstadier i den lille lave høj.

The four burial stages in the small, low mound.

undergrundsmateriale på den gamle markoverflade. Graven er desuden gennemskåret af gravene A-B og D og er således ældre end disse.

b) Den efterfølgende gravlæggelse må grav B anses for at være, idet nedgravningen til denne grav er ført ned gennem grav C's østside.

c) Herefter anlægges grav A i omtrent samme nedgravning som grav B, men berører ikke denne grav.

d) Den sidste gravlæggelse må grav D anses for at være. Bisættelsen foregår via en buetformet rampe, der er ført uden om grav A, som om denne skulle respekteres. Det er muligt, at det er ved denne lejlighed, d.v.s. ved gravningen af rampen, at flintdolk (nr. 4) og bronzedolkklingen (nr. 1-3) er blevet beskadiget og omlejret. Det må netop anses for sandsynligt, at der er fremkommet jordskred, hvor rampen graves ind i den muldagtigt løse fyld, og det vil netop være ved grav A's vestside.

Inden påbegyndelsen af undersøgelsen af de to ovenfor beskrevne høje stilledes der ikke store forventninger til deres indhold, ja undersøgelserne forventedes at skulle foregå som en ganske rutinemæssig foranstaltning på hurtigst mulig tid, som der er blevet en tendens til ved tidens § 49 undersøgelser. Forløbet blev et helt andet, men sådan sker det tit ved arkæologiske udgravninger.

At høj er bygget over høj er ofte iagttaget ved undersøgelser. Nogle af disse højjudgravninger er publiceret her i KUML, bl.a. af Harald Andersen: Fra Tomten af en sløjfet Høj og af Henrik Thrane: En bronzealderhøj ved Vesterlund. Disse artikler har i høj grad relation til de fremkomne anlæg ved Hjordkær.

Det hører ikke til sjældenheder, at bronzealderhøje omgives af store randsten og stenkrave, som det blev registreret ved stadium IV af den store høj. Sådanne er omend i lidt grovere opbygning bl.a. fremkommet ved ældre undersøgelser af høje, der ligger få kilometer fra vor store høj (1). Stengærde omkring ældre bronzealderhøje er tidligere beskrevet (2), dog mest indgående af Harald Andersen (3) og Henrik Thrane (4). Til videre fordybelse i dette emne henvises til de to nævnte artikler, hvortil eksemplet fra stadium IV følger sig som en ny brik.

Det forekommer heller ikke så sjældent, at nye grave anlægges ved foden af en ældre høj, således som det blev registreret ved stadium III. Her kan ligeledes henvises til en ældre nærliggende højundersøgelse ved Sdr. Ønlev, beliggende ca. 2 kilometer nordvest for hjulgraven (5). I dette tilfælde var en stor trækiste fra ældre bronzealders periode II anbragt på markoverfladen umiddelbart uden for en ældre høj og dækket af en omtrent lige så stor stendynge som ved grav D. Her synes den omkring graven byggede høj ligeledes at have været uden særlig højrandmarkering. Et træk der angives registreret ved talrige højundersøgelser.

Det hører heller ikke til sjældenheder, at en yngre grav er placeret på

toppen af en ældre høj, som tilfældet var ved stadium II, hvor barnegravens var anbragt i en forsænkning i hjulgravens høj. Heller ikke græs- og/eller lyngtørvsopbyggede høje er noget særsyn. I modsat fald hører stolpekredse omkring ældre bronzealderhøje ikke til, hvad der er almindeligt registreret. Om det har været et almindeligt forekommende træk i ældre bronzealder at indhegne højene med stolpekredse er svært at vurdere, eftersom det længe ikke var og for nogle stadigvæk ikke er god latin (6) at undersøge højenes yderkanter. En parallel til stolpekredsen omkring barnegravens høj fremkom i 1908 ved G. Rosenbergs undersøgelse af en høj ved Vesterlund nær Give (7). Også ved Vesterlund drejede det sig om en stor høj, der var bygget op af flere høje.

Det var den ældste høj fra ældre bronzealder, der var omgivet af en stolpekreds. Denne var lidt mindre i tværmål end ved barnegravens høj, d.v.s. omkring 12-13 meter, derimod stod de fleste stolper, der også var lidt mindre i omkreds, med en indbyrdes afstand 2,5-3 meter, hvilket stort set svarer til afstanden ved barnegravens høj.

Vesterlund-fundet har hidtil været det næsten eneste danske eksempel på en stolpekreds fra ældre bronzealder, hvorimod talrige kredse kendes fra Holland (8). At sådanne stolpekredse i Danmark måske er mere almindelige end Vesterlund-fundet kunne antyde, fremgår af, at endnu en stolpekreds blev fremdraget i en høj, der lå ca. 100 meter sydsydvest for barnegravens høj, ved en undersøgelse, som fandt sted samtidig med ovennævnte udgravninger. Denne høj, som efter al sandsynlighed stammer fra ældre bronzealder, var bygget af to omgange, og det var den sidste høj, der havde været omgivet af en stolpekreds. Denne havde været 22-23 meter i tværmål og den indbyrdes afstand mellem stolperne havde været 2-2,5 meter (9).

Selv om der gennem undersøgelserne i Hjordkær føjedes nye brikker til vor viden om bronzealderens høje, deres opbygning og udseende samt gravlagte personer, må det nok erkendes, at disse brikker i størrelse og udseende ikke står mål med det overraskende nye, som det senneolitiske hjulgravsanlæg bød på. Endnu kendes ingen parallel til hjulgravsanlægget, som i bogstaveligste betydning er ret enestående, men dog ikke det eneste særprægede gravanlæg fra senneolitisk tid. Et af disse er bl.a. det kvadratiske anlæg i Tønning skov syd for Mossø, som er beskrevet i KUML 1967 (10).

Til trods for at hjulgravsanlæggets opførelsestidspunkt ikke kan fastlægges nøjagtigt, er der næppe grund til at formode, at dette har ligget ret meget før den tid, der afspejles gennem de to flintdolke i dobbeltgraven. Der synes at være en så nær forbindelse mellem hjulgravsanlægget og denne grav, at man nærmest må tale om samtidighed. Efter al sandsynlighed må hjulgravsanlægget derfor anses for at være opført i en tidlig del af senneolitisk tids fase C, bedømt udfra de to flintdolke i dobbeltgraven, der er af type IV B (11).

Ved et så kompliceret anlæg som hjulgraven må man stille sig det spørgsmål, om dette i sin første brugstid oprindelig har været et gravanlæg. Muligheden af, at der til at begynde med har udspillet sig visse religiøse aktiviteter ved og omkring anlægget, foreligger. De fundne knogler uden for hjulgravbygningen kunne godt tyde i denne retning. Det er også værd at gøre opmærksom på, at det eneste der indtil videre minder om stenhjulet, er en helleristning på en sten, der fremkom under udgravning af et senneolitisk gravanlæg i Nibehøj ved Vebbestrup i Himmerland (12).

Man kan heller ikke udelukke en nær forbindelse mellem hjulgravsanlægget og den lille lave høj. Muligheden af, at nogle af de gravlagte personer i den lille lave høj først har været anbragt i hjulgravsanlægget, er tænkelig. Det skal dog bemærkes, at de to flintdolke af type IV B, der lå i dobbeltgraven i hjulgravsanlægget, typologisk er ældre end de to, der fandtes i den lille lave høj. De to sidstnævnte er af type IV C og V A (13). Problematisk i denne sammenhæng er dog, at den primære gravlæggelse i den lille lave høj efter al sandsynlighed er grav C med flintdolken af type V A. Denne er typologisk set yngre end flintdolken fra grav A, der er af type IV C. Dog forekommer disse to flintdolktyper sammen i depotfund (14).

Hjulgravsanlægget og den lille lave høj synes på et vist tidspunkt at have haft næsten samme udseende, nemlig efter at hjulgravsanlægget overdynkes med en jordhøj, der pakkes med hånd- til hovedstore sten. Det var desværre ikke muligt at iagttage, om den lille lave høj også havde været omgivet af en pælekreds ligesom hjulgravshøjen, eftersom iagttagelsesforholdene i den stærkt grusede undergrund var meget dårlige, og fordi der var blevet afskrabet for meget af undergrunden, inden vi blev opmærksomme på problemet.

Pælekredse omkring høje er også tidligere iagttaget, men eksemplerne er ikke mange. Pælekredsen ved Esbjerg-højen (15) var således placeret omkring en enkeltgravshøj. Hvorvidt en pælekreds, der fremkom under den ovenfor nævnte nærliggende høj ved Sdr. Ønlev (16) har omgivet en ca. 25 meter bred enkeltgravs- eller senneolitisk høj, er vanskeligt at bedømme. I sidstnævnte tilfælde var pælene placeret med knap ½ meters mellemrum, hvilket også var tilfældet ved Esbjerg-højen.

Undersøgelsen af de to gravhøje ved Hjorkær bragte, som ovenfor set, overraskende nyt om jyske senneolitiske gravanlæg. Men det går ofte sådan at, når ukendte anlæg dukker op, stiller de langt flere spørgsmål end de giver svar på.

SUMMARY

Two mounds near Hjordkær, South Jutland. Peculiar Late Neolithic graves

In 1978-1979 four ploughed-down barrows east of Hjordkær in South Jutland were excavated prior to their inclusion in an industrial development area. Two of the mounds, one large and one small, lying close together, contained peculiar Late Neolithic graves that warrant our attention.

THE LARGE MOUND

The mound, which before excavation was about 30 m in diameter and rose about 1 m above the surrounding terrain, contained besides the Late Neolithic grave three Bronze Age barrows.

Youngest Bronze Age barrow. Barrow IV. The last-built barrow had been about 26 m in diameter and surrounded by a circle of large rim-stones. These were, however, preserved only to the west and particularly the north. The side of the barrow just inside the rim-stones had been covered with fist- and head-sized stones. This covering was intact only over a 5 m long and up to 1.2 m wide stretch to the north-west and inside the rim-stones to the west, but could be seen in secondary position all the way round the foot of the barrow (fig. 1-3 and 18). The barrow was constructed of mould-like light-brown sand without recognizable turf structure (fig. 28). The grave belonging to this stage of the barrow must have been removed, presumably before the turn of the century, since the archives of the National Museum contain information that a bronze sword was found in the barrow in 1888. This sword no longer exists.

Next-youngest Bronze Age barrow. Barrow III. Grave D, which belongs to this mound phase, had been placed at the southern foot of the third-youngest barrow. It was concealed under a large, partly disturbed heap of stones that was c. 6.5 m long, 5 m wide and 1.2 m high, and consisted of a stone framework c. 4 m long and 2 m wide placed on the old soil surface and made of rocks measuring 30-55 cm (fig. 2-4). On the cobbled floor inside this frame and up to a height of 30 cm, traces of a coffin were observed as a soft brown substance, probably deriving from a plank coffin. At the east end of the grave recent digging was seen to have taken place. This must be a manifestation of grave-robbing, since no grave goods were found. Barrow III, which was built over and around grave D and the older barrow, was made of turves of grass or heather or both and had been 22 m in diameter, but was presumably not marked off with any special footing.

The oldest Bronze Age barrow. Barrow II. The third-youngest grave, C, was placed in a depression in the top of an older barrow, covered by a large pile of stones 4.2 m long, 2.5 m wide and up to 0.7 m high (fig. 1-2). The now vanished bole coffin, distinct remains of which were found in the form of a soft brown substance, had been placed on an elongated cobbled floor of fist-sized stones and supported by larger stones forming an E-W oriented frame measuring c. ½ by 2 m. No traces of the corpse were found apart from 32 teeth and parts of teeth occurring locally in a limited area of the western part of the grave; these were not all found in primary position, some being recovered from animal burrows. The teeth derive according to the dentists Hans and Aase Huss, Haderslev, from a child aged 8-12

years, both milk and permanent teeth being found. At the foot end to the east was a small broken pot (no.3) with two ears. The grave also contained both in primary position and secondarily in animal burrows fragments of a bronze dagger blade (no. 4), neck-ring (no. 6), arm-ring (no. 7), fibula (no. 9) and sheet-metal band (no.8), and an amber bead (no.5) (fig. 5-7). The barrow around this child grave, which was built up of grass- and heather turves or both (fig. 13 and 28), measured 16-17 m in diameter and had been surrounded by large posts. These were manifest as hollows surrounded by iron pan or as soil changes. At the eastern foot of the mound, the posts were placed at intervals of 2.5 m, while to the west they were more closely spaced (fig.2 and 8-11). The burial took place in period II of the Early Bronze Age.

The late Neolithic wheel-grave. Barrow 1. The barrow under the child grave was 15 m in diameter and surrounded by a circle of 44 stakes placed at intervals of a good 1 m. The traces of these were discernible partly as soil changes and partly as hollows surrounded by an iron pan from which plaster casts could be taken. The stakes had been about 10 cm in diameter and set $\frac{1}{2}$ m below the old field surface (fig. 12-14). The best-preserved stake impression was 71 cm in depth. The construction of the barrow could be observed best in the profile balks, the surface being manifest in a light bluish-grey layer of sand and humus, above a thin layer of iron pan (fig. 15). Measured in relation to the old soil surface, the wheel-grave barrow was up to 90 cm high. After removal of a part of the mound, an approximately round dome-shaped covering of fist- and head-sized stones was revealed, which was only partly preserved, however (fig. 12-13). The stones lay above a small low mound of earth, which again covered a five-spoked wheel of stones (fig. 16) with a diameter of 9-10 m. At the centre of the wheel was a large heap of stones with an irregular outline and a diameter of 4.5-5 m. This heap, which was almost of the nature of a circular rampart and was up to 50 cm high, lay above excavated subsoil sand. This derived from an oval ditch about 40 cm wide and up to 66 cm deep that encompassed a grave floor lined with gravel and measuring 3.4×1.3 m. On the floor of the grave were traces of the skeleton of an individual placed head to the west (fig. 17). No grave goods were found. The oval ditch contained traces of a wooden construction made of posts or planks (fig. 24-26). Near the oval ditch to the north-west were traces of bones from an animal, presumably a dog, but also larger long bones, which may be human limb-bones. These must have been placed outside the building but so close to it that later subsidence caused them to fall into the ditch with some of the stones from the heap (fig. 17). South of the grave building, at the edge of the heap, there were traces of a 3.4 m long and up to 60 cm wide bole coffin which had been placed directly on the excavated subsoil sand. In this coffin were the remains of two persons with their heads respectively west and east. Lying on the breast of each was a flint dagger of type IV B (fig. 19 and 21).

THE SMALL, LOW MOUND

Nearly 10 m north-east of the large mound was a smaller, low mound. This had originally been a good 12 m in diameter, about $\frac{1}{2}$ m high, and made of grey-brown, gravelly mould-like soil packed at the top with fist- and head-sized stones. Within the central part of the mound, a large irregular depression made up of several successive holes appeared, measuring about 6.5×3.4 m and up to 1.75 m deep. At least four burials had taken place in this large hole (fig. 29-34). Grave C seems to be the oldest. On the paved floor a flint dagger of type V A was found (fig. 33:5). Grave C's east side was disturbed by the grave B, which lay under grave A. Grave A, too, was disturbed, probably when the ramp for the youngest grave (D) was made. It must be considered likely that soil-slip occurred where the ramp was dug into the mould-like loose fill, and this would be precisely at the west side of grave

A. This grave contained in disturbed soil the flint dagger of type IV C (fig. 33:4) and three fragments of a bronze dagger blade (fig. 33:1-3). It cannot be ruled out that the bronze dagger blade has lain in a grave above grave A, which was disturbed at the same time as that, but which was not manifest at the time of excavation. Grave D was dug through the southern end of grave C.

The graves in the wheel-grave structure and the small low mound may on the basis of the flint daggers be referred to phase C of the Late Neolithic (Lomborg 1973, p.69 and 138-157).

Erik Jørgensen

Stevelt, Haderslev

Oversættelse: Peter Crabb

Følgende tegninger er fra K. Kersten, 1981 – Die Funde der älteren Bronzezeit. (se note 1): Fig. 2, 6, 7, 12, 16, 17, 28. Fig. 2, 12 og 16 i bearbejdet form.

NOTER

- 1) K. Kersten: Die Funde der älteren Bronzezeit des nordischen Kreises in Dänemark, Schleswig-Holstein und Niedersachsen. VI. Nordslesvig-Syd. 1981, s. 57-78, T. 101-121.
- 2) H.C. Broholm: Danmarks Bronzealder. II. 1944, s. 55-56. – J. Brøndsted: Danmarks Oldtid. Bronzealderen. 1958, 32-33.
- 3) H. Andersen: Fra tomten af en sløjfet høj. Kuml 1952, s. 162-166.
- 4) H. Thrane: Stenalderens fladmarksgrave under en bronzealderhøj ved Gadbjerg. Aarb. Nord. Oldk. Hist. 1967, s. 50-56.
- 5) K. Kersten 1981, op. cit. s. 73-75.
- 6) H. Andersen 1952, op. cit. s. 172.
- 7) H. Thrane: En bronzealderhøj ved Vesterlund. Kuml 1967, s. 13-25.
- 8) H. Andersen 1952, op. cit. s. 173. – H. Müller-Karpe: Handbuch der Vorgeschichte. Bronzezeit IV/3. 1980, s. 699 og 881.
- 9) K. Kersten 1981, op. cit., s. 65-66.
- 10) H. H. Andersen & P. Kjærum: Senneolitiske gravanlæg i Tønning skov. Kuml 1967, s. 37-60.
- 11) E. Lomborg: Die Flintdolche Dänemarks. 1973, s. 52-58, 138-157.
- 12) P. V. Glob: Helleristninger i Danmark. 1969, s. 77, 233-234.
- 13) E. Lomborg 1973, op. cit., s. 56, 58, 79-80.
- 14) E. Lomborg 1973, op. cit., s. 77, 79, 197. T. Madsen: Perioder og periodeovergange i neolitikum. Hikuin 4 1978, s. 51-60.
- 15) H. Andersen 1952, op. cit., s. 166-170.
- 16) K. Kersten 1981, op. cit., s. 73-75.

